

FRANSIZ VE İNGİLİZ SEYYAHLARA GÖRE 19. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE ASTRAHAN ŞEHİRİ*

Astrakhan From The View Of An English And French Traveler In The First Quarter Of The 19th Century

*Hasan KARA** -Alper BAŞER****

Özet

Astrahan, Ural-Volga bölgesinin en güneyinde, Hazar denizinin kuzey kıyısında yer alan ve önemini günümüze kadar korumuş, stratejik konuma sahip bir şehirdir. Ön Asya, İran ve Hindistan ticaret yolu üzerindedir. Astrahan; Türk, Rus ve Altın Ordu tarihi bakımından oldukça önemlidir. Astrahan şehrinin 19. yüzyılın başlarındaki durumunu ve özelliklerini ortaya koyabilmek için, bu şehri ziyaret eden, uzun süre kalan ve eserlerinde şehrin çeşitli yönleri ve coğrafi özelliklerinden bahseden biri Fransız, diğeri İngiliz olmak üzere iki seyyahın eserlerinden yararlanılmış ve şehir onların bakış açısından ele alınmıştır.

19. yüzyılın ilk çeyreği için tercih edilen iki seyyah; Fransız Chevalier Gamba ve İngiliz Ebenezer Henderson'dur. Gamba'nın eseri "Voyage Dans La Russie Meridional" ve Henderson'un eseri "Biblical Researches and Travels in Russia, Including a Tour in the Crimea and the Passage of Caucasus" dur. Gamba'nın seyahati 1820-1824, Henderson'un seyahati de 1821-1822 yıllarını kapsar. Gamba eserinde Astrahan'a 50 sayfa gibi geniş iki bölüm ayırırken, Henderson ise eserinde 10 sayfa ayırmıştır. Henderson; okuyucuya bir misyoner gözüyle seslenir ve İskoç misyonerlik faaliyetleri hakkında bilgi verir. Gamba ise Astrahan'a daha geniş bir perspektiften bakmış ve birçok coğrafi konuya değinmiştir. Aynı dönemle paralel olarak Fransız seyyah Hommaire de Hell ve İngiliz seyyah Robert Sears'ın da yazdıkları seyahatnamelerinde de Astrahan'ın sosyo-ekonomik yapısı ile değerlendirmeleri vardır.

Gamba'nın seyahat notlarında Astrahan'da yaşayan Rus, Tatar, İranlı ve Hintli nüfus ile İran arasındaki ticari ilişkiler ve Hazar Denizi'ndeki taşımacılık faaliyetleri hakkında önemli bilgiler sunulur. Her iki seyahatname, ayrıntılı şekilde incelenerek diğer seyahatnameler ve devrin coğrafi ve tarihi kaynakları ile karşılaştırılarak şehrin o günkü özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Astrahan, Seyyah, Volga-Ural Bölgesi, Coğrafya, Tarih.

Abstract

Astrakhan is an important political center located in the northern part of the Caspian Sea. It is in the middle of the trade routes between India, Russia and Iran. Because of its location it has taken attention all of its history. Upon this it is an historical city important both for Turkish and Russian history from the time of Golden Horde. For understanding the history of Astrakhan travel books are especially important with the beginning of 18th century. Because of this Astrakhan is examined from the eyes of an English and French traveller.

* Bu çalışma, 14-16 Ekim 2008 tarihinde Ufa-Baskurdistan/Rusya da düzenlenen International Symposium, "Islamic Civilisation In Volga-Ural Region"da sunulan ve yayınlanmayan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Uşak-Türkiye, hsnkara@mynet.com.

*** Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Afyonkarahisar-Türkiye, baseralper@mynet.com.

The French writer Gamba and Scottish writer E. Henderson is chosen for the first quarter of 19th century. Our travellers are belonged to this period. The name of the Gamba's book is "Voyage dans La Russie Méridional" and E. Henderson's is "Biblical Researches and Travels in Russia, Including a Tour In The Crimea and The Passage Of Caucasus". Gamba travelled between the years 1820-1824 and Henderson travelled between 1821-1822. Gamba is given approximately 50 pages and Henderson is 10 pages to describing the Astrakhan. In the book of the Henderson the missionary looking and activities is dominant. Scottish missionary activities in the Astrakhan is given detailed. The name of the book of Henderson shows this missionary look at the beginning to the reader. While in the book of Gamba a wider perspective is used for describing Astrakhan. Hommaire De Hell and Robert Sears parallel to Gamba described the socio-economic structure of the Astrahan at the same years.

These travel notes gives important data for the population of Astrakhan. Russians, Tatars, Persians, Indians; transporting activities in the Caspian Sea, trade relations between Iran and Russia are important subjects of the book of Gamba. Both of the books will be examined in compartive way and compared with other travel books, geographical sources belonging to that period.

Key World: Astrakhan, Traveler, Volga-Ural Region, Geography, History

Giriş

Hacı Tahran, Astırhan veya Ejderhan olarak da bilinen Astrahan, İdil (Volga) nehrinin Hazar Denizine döküldüğü yerde (Şekil 1) kurulmuş, Altınordu Devleti'nin dağılmasından sonra Astarhan Hanlığı'nın merkezi olan önemli bir Türk şehridir¹.

XIII. yüzyılın ikinci yarısında kurulan şehir Timur'un Altınordu ile mücadelesi sırasında tahrip olmuş, Şadıbek Han döneminde yeniden imar edilmiştir². Altınordu Devleti'nin dağılmasından sonra Küçük Muhammed Han'ın oğlu Kasım'ın Nogay mirzalarının desteği ile "Han" ilan edilmesiyle birlikte Hacı Tahran merkez olmak üzere Astarhan Hanlığı kurulmuştur³. Nogaylar ve Kırım Hanlığı arasında hâkimiyet mücadelelerine sahne olan şehir, Sahip Giray Han zamanında Kırım kontrolüne geçmiş olsa da 2 Temmuz 1554 yılında Dördüncü İvan'ın saltanatı döneminde Rus hâkimiyetine girmiştir⁴. 1569 yılında Osmanlı Devleti ve Kırım kuvvetleri; şehrin ticari önemi, hacıların korunması, Rus ilerleyişinin durdurulması, İran'ın kuzeyden tehdit edilmesi için Astrahan'a bir sefer düzenlemişler fakat seferin başarısız olmasından sonra Astrahan günümüze kadar Rusların elinde kalmaya devam etmiştir⁵.

¹ R. Rahmeti Arat, "Astırhan", **İA**, C.I, MEB. Basımevi, İstanbul 1940, s.680-682; Akdes Nimet Kurat, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri Tarihi**, 2. Baskı, Murat Yayınları, Ankara, 1992, s.274; Mehmet Saray, "Astarhan Hanlığı", **TDVİA**, C.III, İstanbul 1991, s.505.

² İlya V. Zaitsev, "Astrahan Hanlığı", Çev. Zharmukhamed Zardukhan, **Türkler**, C. VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.460-465.

³ Kurat, **age**, s.275-274.

⁴ Kurat, **age**, s.279.

⁵ 1569 Astarhan Seferi için bakınız, Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve İdil Boyu**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1966, s.93-156.

Şekil 1. Astrahan Şehri ve Volga Irmağı Havzası.

Rus hâkimiyetinde önemini koruyan Astrahan şehrinin 19. yüzyılın ilk çeyreğindeki coğrafi, ekonomik, siyasi ve dini yapısı hakkında İngiliz ve Fransız seyyahların seyahatnamelerinden faydalanılarak bilgi verilmeye çalışılmıştır. Şehirlerin bugünü için geçmişini doğru okuyabilmek son derece önemlidir. 1800'lü yılların başında Astrahan şehrinin fotoğrafına katkıda bulunabilmek için Fransız ve İngiliz seyyahların eserleri taranmıştır. Söz konusu yıllarda Rusya güneyine seyahat eden başka seyyahlar bulunmakla birlikte, eserlerinde bu şehirden hiç bahsetmemişlerdir.

Astrahan'ı ziyaret eden iki seyyah dikkat çekmiştir. Bunlardan biri Fransa Kralının Tiflis temsilcisi olan Chevalier Gamba'dır. 1820-1824 yılları arasında Kafkaslar ve Güney Rusya'ya ayrıntılı geziler yapan Gamba, hem şehirleri hem de taşrayı gezmiş, gördüklerini ve izlenimlerini XVIII bölüm halinde "Güney Rusya'da Seyahat" adıyla 1826 yılında Paris'te yayınlamıştır. Toplamı 480 sayfayı bulan seyahatnamenin 394-445. sayfalar arasındaki 50 sayfadan oluşan XVII. ve XVIII. bölümleri tamamen Astrahan şehrine ayrılmıştır. Gamba kitabında, Astrahan şehrine gelişinden başlayarak, şehrin nüfusundan, yaşayan halklardan, konutlardan, iklimden, hastanelerden ve ekonomik hayattan bilgiler vermektedir.

Şehri ziyaret eden diğer bir seyyah ise, aslen İskoçyalı bir papaz olan Ebenezer Henderson'dur (1784-1858). Henderson⁶ misyonerlik faaliyetleri için Rusya'ya gitmiş ve kendisine merkez olarak Astrahan'ı seçmiştir. 1826 yılında kaleme aldığı "Rusya Seyahatleri ve İncil Araştırmaları" adlı eserinde 10 sayfayı Astrahan şehrine ayırmıştır. Seyahatnamesinde daha çok dini özelliklerden ve misyonerlik faaliyetlerinden bahsetmekle birlikte şehrin coğrafi özelliklerine de yer vermiştir.

Bu iki seyyahın yanı sıra eserlerinde kısmen Astrahan'dan bahseden Fransız seyyah Xavier Hommaire De Hell ve İngiliz seyyah Robert Sears'ın seyahatnameleri de dikkate alınarak diğer iki eser desteklenmeye çalışılmıştır. De Hell, 1847 yılında Kafkaslar, Kırım, Hazar Denizi ve Steplere Seyahat, isimli çalışmasını, Sears'ta 1855 yılında Rusya İmparatorluğu'nun Resimli Açıklamaları isimli eserlerini yayınlamışlardır.

⁶ Henderson hakkında bilgi için bkz; http://en.wikipedia.org/wiki/Ebenezer_Henderson (Erişim Tarihi: 10.07.2008)

1. Astrahan'ın Konumu

Astrahan; güney Rusya'da, Hazar Denizi'nin kuzeyinde ve denizden 60 km kadar içeride bulunmaktadır. Gamba, Astrahan'ın denizden 15 mil kadar⁷, Sears ise yaklaşık 30 mil içeride olduğunu⁸ belirtmektedir. Özellikle Volga gibi bol miktarda alüvyon taşıyan bir nehrin deltasının her yıl 20-30 metre arasında ilerlediği düşünülürse, 200 yıllık sürede delta 4-6 km. kadar denize doğru ilerlemiş ve Astrahan şehri biraz daha denizden içeride kalmıştır. Sears'ın verdiği rakam günümüze daha yakın olmakla birlikte Astrahan Kremlini'ni merkez olarak aldığımızda, şehir denizden 90-100 km içeride bulunmakta, her iki seyyahın verdiği rakamlar günümüzle örtüşmemektedir. Astrahan deltasının bugünkü uzunluğu 90 km yi genişliği de bazı yerlerde 160 km yi bulmakta, delta ilerleyişini sürdürmektedir.

Şehrin coğrafi koordinatları; Gamba tarafından 46° 21' 07" kuzey enlemi ve 45° 45' 45" doğu boylamı üzerinde gösterilmektedir⁹. Astrahan'ın en önemli yapılarından olan Astrahan Kremlini (Foto 1) merkez kabul edildiğinde şehir; 46° 21' 12" kuzey enlemi ve 48° 02' 00" doğu boylamı üzerinde bulunmaktadır. Gamba şehrin enlemini doğru tespit ederken, boylam konusunda 3° lik bir yanlışlığa düşmüştür. Şehir, Volga nehrinin iki kola ayrıldığı bir ada üzerinde kurulmuştur. Eskiden şehrin doğu sınırında Coutune isimli küçük bir akarsu bulunmaktaydı. Bu ırmak Volga nehrine dökülüyordu. Irmağın döküldüğü yerde büyük bir bataklık oluşmuştu. Bataklığın suları drene edilerek ve ağaçlar dikilerek bataklık kurutulmuş ve şehrin en önemli gezi ve dinlenme yeri haline getirilmiştir¹⁰. Şehir aynı zamanda Astrahan hükümetinin merkezi durumundadır ve idari yapısı 1822 yılında oluşturulmuştur¹¹.

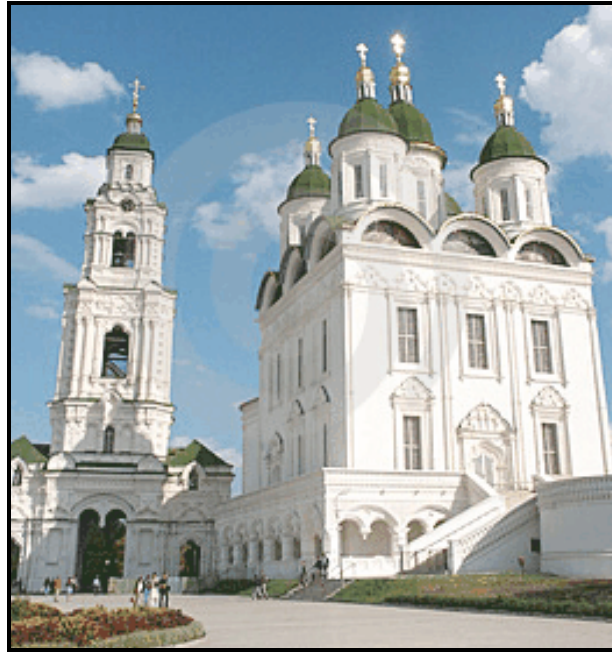

Foto 1. Şehrin En Önemli Yapılarından Olan Astrahan Kremlin'i.

⁷ Chevalier Gamba, *Voyage Dans La Russie Meridional*, Paris 1826, s.396

⁸ Robert Sears; *An Illustrated Description Of Russian Empire*, New York 1855, s.249

⁹ Gamba, *age*, s.394

¹⁰ Gamba, *age*, s.396

¹¹ Ebenezer Henderson, *Biblical Researches And Travels In Russia Including A Tour In Crimea and The Passage Of Caucasus*, London 1826, s.42

Hommaire de Hell'e göre Kiliseleri, Camileri ve meydanları ile ünlü olan Astrahan'da, sayısız cami ve Müslüman aileler şehre oryantal bir hava vermektedir¹². Astrahan şehri uzaktan deniz tarafından ilk görüldüğünde kilise ve tepelerinin dikkati çektiği, en güzel görüntünün ağaçların arasındaki manastırın görüntüsü olduğu¹³ dile getirilir. Astrahan düz bir alanda kurulduğu için uzak mesafelerden bakıldığında yüksek binalar, dini yapılar ve büyük ağaçlar ilk önce göze çarpmaktadır ve bu durum birçok seyyah tarafından dile getirilmiştir.

2. Astrahan'ın İklimi

Astrahan'ın havası ve iklimi çok güzeldir. Astrahan'da çalışan bir doktorun Gamba'ya anlattıklarına göre Astrahan'daki ölümler nüfusun 1/30'u oranındadır. 1817 yılında 45 bin nüfuslu şehirde bir yılda ölenlerin sayısı 1.400 kişi civarındadır. Aşının bulunmasına rağmen ölenlerin 1/3 ünü 5 yaşın altındaki çocuklar oluşturuyordu. Şehirde 100 yaşını geçen birkaç kişiye bile rastlanabiliyordu¹⁴. Şehirde kaldığı süre zarfında ölüm oranının azlığı ve yaşam süresinin uzunluğu seyyah Gamba'nın dikkatini çekmiştir.

Kışın kuzeydoğu rüzgârları Sibiryadaki geniş ovaları geçerek bu şehre ulaştığında tarım ürünleri üzerinde olumsuz bir etki yapar ve kış boyunca toprakta kalması gereken ürünlere büyük zararlar verir¹⁵. Gerçekte Sibiry yüksek basınç merkezi kış mevsiminde etkili olduğu zaman Türkiye'de dâhil olmak üzere çevre ülkelerde kış mevsimi daha soğuk geçmekte ve kuzey doğu rüzgârlarının etkisi belirgin olarak hissedilmektedir¹⁶. Türkiye'de "Sibiry soğukları" olarak adlandırılan bu hava akımları Astrahan ve çevresini de etkilemektedir. Çünkü Astrahan'ın kuzeydoğusunda bu hava akımlarına set oluşturacak yükseltiler bulunmamaktadır.

De Hell, Astrahan'ın ikliminin kuru ve sıcak olduğunu söylerken, yabancıları en çok rahatsız eden şeylerin başında ise haşeratlar ve sivrisinekler geldiğini belirtir¹⁷. Astrahan deniz seviyesinde olan bir şehirdir. Aynı zamanda delta kıyısında olduğu, Volga'nın burada yüzlerce kola ayrılarak bataklıklar oluşturduğu düşünüldüğünde sivrisineklerin çoğalması kaçınılmazdır. De Hell, yaz mevsiminde buradan geçtiğinden iklimle ilgili ifadesi sadece bu mevsimini kapsamaktadır. Gerçekten yaz mevsimi bunaltıcı olmaktadır. O yıllarda sivrisinek ve sıtma sadece Astrahan'da değil, benzer iklim özelliklerine sahip bütün deniz ve göl kıyısındaki şehirlerde yaz mevsiminin en önemli sorunlarındanıdır. De Hell, diğer mevsimlerle ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir.

Gamba, 18-30 Kasım 1820 tarihleri arasında Taganrog'a gitmek için (Azak Denizi kıyısında ve Astrahan'ın 850 km batısındadır) Astrahan'dan ayrıldığı gün sıcaklığın -8 °C olduğunu, ertesi sabah -16 °C yi gösterdiğini, yolların donmuş olduğunu ve mucizevî şekilde yolculuklarını tamamlayabildiklerini belirtmektedir¹⁸. Bu da Astrahan'da kış mevsiminin çok soğuk geçtiğini göstermektedir. Volga'nın yukarı mecraları yılın 3 ayı donmaktadır. Kuzeyden gelen soğuk hava kütlelerini engelleyecek doğal yükseltilerin bulunmayışı, kış mevsiminin soğuk geçmesine neden olmakta, yaz aylarında ise yağış 30 mm yi geçmediğinden yaz mevsimi oldukça kuraktır.

3. Nüfus

Astrahan'ın nüfusu Gamba'ya göre 40-45 bin kişi civarındadır. Bütün Asya milletlerinin bir araya gelmesiyle oluşan bu karma nüfus, Gamba'ya göre Avrupalı bir karakter kazanmıştır. Dilleri, gelenekleri,

¹² Xavier Hommaire De Hell, *Travels In The Steppes Of The Caspian Sea, The Crimea, The Caucasus*, London 1847, s.179

¹³ Henderson, *age*, s.419

¹⁴ Gamba, *age*, s.423

¹⁵ Gamba, *age*, s.425

¹⁶ Oğuz, Erol, *Genel Klimatoloji*, Ankara 1993, s.288

¹⁷ De Hell, *age*, s.181

¹⁸ Gamba, *age*, s.442

dinleri, ahlakları birbirinden çok farklı olan Astrahan halkı bütün savaşlara, din değiştirmelere, aralarındaki rekabete, denetim altında bulunmalarına rağmen son derece uyum içinde yaşamaktadır. Astrahan'ın da içinde bulunduğu Gney Rusya'daki kırsal nufusun dağılışı ile ilgili, ayrıntılı bilgiler bulunmakta ve Rus nufusun analizi yapılmaktadır¹⁹.

1806 yılında 40 bin Kalmuk Hazar, Karadeniz, Volga arasındaki kırsal bölgede oturuyordu. 1818 yılında şehirde oturan Kalmuk sayısı 14650 kiřiydi²⁰. Kalmuklar, Rusların ardından şehrin en kalabalık ikinci topluluğunu oluşturmaktaydı.

De Hell, şehrin sadece 4.000 mil karelik, 200 bini göçebe, 285 bin nüfuslu bir idari birimin merkezi olduğunu, Rus-Kalmuk-Tatar ağırlıklı olmak üzere 47.503 nüfusunun bulunduğunu söyler²¹. Nufusun 20 bin kadarını ve en büyük grubu Ruslar oluşturmaktadır. Genellikle zengin dükkân sahipleri ve şehirde çalışanların çoğunu Ruslar oluşturmaktadır.

Tablo 1. Astrahan'ın 1820 Yılındaki Nufusu.

Topluluk Adı	Nüfus Miktarı (Kişi)
Ruslar	18.000
Kalmuklar	13.000
Tatarlar	7,000
İranlılar	4.000
Ermeniler	3.500
Hintliler	300
Diğer Milletler	1.200
Toplam Nüfus	45.000

Sears, şehrin nüfusunun 50 bin civarında olduğunu, Astrahan eyaletinin; Astrahan, Saratov ve Orenburg'tan oluştuğunu, Doğu Rusya içinde sayıldığını ve eyalet nüfusunun 1850 yılında 290 bin olduğunu söylemektedir²².

Tatarların sayısı 10 binden daha azdır. Tatarlar ağırlıklı olarak atların eğitimi ve sürü hayvanlarının bakımı ile uğrařırlar²³. Tatarların sayısı De Hell tarafından 5000 kişi olarak ifade edilmekte ve genellikle sığır ticaretiyle uğraştıkları belirtilmektedir²⁴. Şehirde 4 bin civarında İranlı yaşamaktadır. Hindistanlıların sayısı 250-300 kişi civarındadır. Astrahan'da ayrıca 4 bin kadar Ermeni de yaşıyordu. Seyahatnamelerden ortaya çıkan ortak sonuca göre Astrahan'da yaşayan toplam nüfus ve şehir nüfusunun topluluklara göre dağılımı Tablo 1 de gösterilmiştir.

¹⁹ Rusya'da 1678-1897 arasındaki nüfus değişimi için bakınız; Moon David; "Peasant Migration and Settelement Of Russia's Frontiers 1550-1897", **The Historical Journal**, Vol.4, 1997, s.893.

²⁰ Gamba, **age**, s.421

²¹ De Hell, **age**, s.178

²² Sears, **age**, s.250

²³ Gamba, **age**, s.399

²⁴ De Hell, **age**, s.178-179

4. Astrahan'ı Oluşturan Halklar

En büyük nüfus grubunu oluşturan Ruslar, Astrahan'ın 1/3 ünü teşkil etmekteydiler. Rusların bir kısmı ticaretle uğraşırken, bir bölümü de balıkçılık işinde çalışmaktaydı. Astrahan'ın dışındaki kırsal alanlarda da Ruslar bulunmakla birlikte daha çok şehir merkezinde yaşıyorlardı.

Tatarlar, Timurlenk'in soyundan geliyordu. Savaşçı ve oldukça acımasız olan Tatarlar, Astrahan'da komşuları ile iyi geçinen, elinde silah olmayan, komşularının otlaklarına zarar vermeyen, bir halk olmuşlardı. Dolayısıyla Astrahan'daki Tatarlar şehir hayatına alışarak savaşçı özelliklerini kaybetmişlerdir.

İranlılar Astrahan'ın lüks bir bölgesinde oturuyorlardı. Oturdıkları semt ile yaşam tarzları arasında terslik bulunuyor ve dışarıdan bakıldığında çok yoksul görünüyorlardı. İranlılar muhtemelen kendi zenginliklerini tehlikeye atmamak için daha çok fakirliklerini ön plana çıkarıyorlardı²⁵.

Astrahan ve çevresinde çok sayıda Kalmuk ta bulunuyordu. Onlar da Tatarlar gibi hayvancılık ve taşımacılık işiyle uğraşıyorlardı. Moskovalı tüccarlar Çin ile yaptıkları ticarete mallarını taşımak için genellikle güvendikleri Kalmukları tercih ediyorlardı. Kalmukların kökeni Cengiz Han soyuna dayanmaktadır. 16 yüzyılda 4 ordaya bölünmüşler, bu ordalardan ikisi Ural'lara ve Volga kıyılarına oradan da uçsuz bucaksız ovaları geçerek Hazar ve Karadeniz kıyılarına gelmişlerdir²⁶. Kalmukları takiben Rus topraklarına giren Türkmenler, burada Nogaylar ile karışmışlar, Astrahan yakınlarında 4.000 (3.838) çadırılık bir topluluk oluşturmuşlardır²⁷. Henderson, ayrıca Astrahan civarındaki steplerde dağınık halde 20 bin civarında Kara Nogay'ın da yaşadığını bildirmektedir²⁸.

Gamba, Astrahan'da yaşayan Ermenilerin anlayışsız ve geçimsiz bir halk olduklarını, şehirde ticaret için çok elverişli bir mahallede oturduklarını, De Hell'de şehirdeki Ermenilerin dükkâncılık (küçük esnaflık) yaptığını, tüccar ruhlarına vurgu yaparak Yahudilere benzediklerini söylemektedir²⁹.

1812 yılında 9 bin Türkmen aile; hayvan sürüleri ve yükleri ile Hazar denizi üzerinden Astrahan yakınlarındaki ırmağın doğusundan (Volga) Astrahan şehrine geldiler. Orada birkaç gün kaldıktan sonra Volga'nın sağındaki topraklardan göç ederek ayrıldılar. Bu göç Türkmenler tarafından birkaç yılda bir tekrarlanıyordu³⁰. Göç eden Türkmenler, yolları üzerinde bulunan Astrahan'dan geçiyorlar ve burada uzun süre kalmayıp birkaç gün dinlendikten sonra şehirden ayrılıyorlardı.

Astrahan'a Sarepta'dan giden yol üzerinde Volga kenarında göçebelerin saldırılarına karşı bölgeyi korumak için görevlendirilen Rus Kazakları bulunuyordu. Bunlar, Samara ve Saratof taraflarında aileleri ile yerleşerek köy kurmuşlardı³¹. Samara ve Saratof'un Astrahan'dan 500 km kadar kuzeyde olduğu düşünüldüğünde, bu köyün Astrahan'ın biraz kuzeyinde Volga kıyısında Samara yolu üzerinde kuzeyden gelecek saldırıları önlemek için kurulduğu söylenebilir.

Astrahan'da Buharalılar ve Gürcüler de yaşamaktaydı. Buharalılar bu şehirle uzun süredir ticaret yapmalarından dolayı buraya gelmişlerdi. Gürcüler ise 1795 de İran'ın ülkelerini istila etmesinden sonra kaçarak Astrahan'a sığınmışlardı³². Astrahan'da sayıları az olmakla birlikte Yunanlı, Alman, Polonyalı, İngiliz ve İtalyan da vardı. Bunlar genellikle donanmada görev yapan kişiler, yani denizcilerdi. Şehirde sayıları 250-300 kadar olan Hintli de yaşamaktaydı. De Hell, Hint-Kalmuk ırki karışımının Avrupalı bir ırkı andırıldığını belirtir³³.

²⁵ Gamba, *age*, s.402

²⁶ Gamba, *age*, s.406

²⁷ De Hell, *age*, s.238

²⁸ Henderson, *age*, s.435

²⁹ De Hell, *age*, s.178

³⁰ Gamba, *age*, s.412

³¹ De Hell, *age*, s.162-163

³² Gamba, *age*, s.413

³³ De Hell, *age*, s.179

Şehir halklarını oluşturan Ruslar, İranlılar ve Ermeniler daha çok şehrin merkezi bölgelerinde otururken, Tatarlar ve Kalmukların gerek hayvancılıkla uğraştıklarından ve gerekse tarımsal faaliyetlerden dolayı kenar semtlerde oturdukları ortaya çıkmaktadır. Kara Nogaylar ise şehrin tamamen dışında, çevredeki steplerde oturmaktaydılar. Türkmenler ise birkaç yılda göçerken yolları üzerinde bulunan Astrahan şehrine uğramakta ve burada çok kısa süre kalmaktaydılar.

5. Şehrin Mahalleleri, Evleri ve Önemli Yapıları

Astrahan; Tatarların eski başkentidir. Kale ya da Kremlin olarak isimlendirilen ve şehrin merkezindeki büyük yapı Volga kıyısı üzerinde bulunmaktadır. Büyük Katedral de o bölgede yer almaktadır. Bunlar şehrin en büyük ve önemli yapılarındandır. Aynı bölgede çok sayıda dükkân ve işyeri bulunur. Burası aynı zamanda eski Astrahan'ı sembolize eder. Buralarda genellikle İranlılar oturmaktadır. Sokaklar çok düzgün olup bütün sokaklar şehir merkezinde kare şeklinde bir meydana birleşmektedir. Evlerin çoğu taştan ve tuğladan yapılmıştır. Büyük evlerde kemerler vardır. Bu kemerleri; bir seyahat dönüşünde Astrahan'a yerleşen İtalyan mimar (Digbi³⁴) tasarlamıştır³⁵. Bu bölgede küçük bir sokak Hintliler tarafından inşa edilmiştir. Sayıları az olan Hintliler aynı sokakta ve birbirlerine yakın olarak oturuyorlardı.

Şehrin eski merkezi İranlılar ve Hintlilerce kullanılırken, Ruslar ve Ermeniler ise daha çok şehrin yeni bölümünde kurdukları mahallelerde oturuyorlardı.

Astrahan'ın doğusunda eski Coutume bataklığının ardında Tatarların mahalleleri vardı. Tatarlar genellikle ağaçtan yapılmış gösterişsiz evlerde otururlardı. Yüksek duvarları ve Müslüman geleneklerine göre yapılmış kapı ve pencereleri vardı. İçlerinde bazı zenginlerin çok güzel evleri de bulunmaktaydı³⁶. Mesela Mehmet ağa denilen kişinin evi çok gösterişliydi. Evde doğu ve batının zenginliklerini yansıtan eşyaları görebilmek mümkündü. Tatarların mahallesinde ayrıca birkaç Türk ve Bükreşli de oturmaktaydı. Tatarların yakınında çok sayıda Kalmuklu ağaç kulübelerde ve keçeden yaptıkları çadırlarda oturuyordu. Kalmukların mahallesinin dışında şehir sona eriyor ve uçsuz bucaksız tarlalara geçiliyordu³⁷.

Şehirde, Hazar denizi donanmasını yöneten Amiralın evi, dükkânlar, demirciler, ipçiler ve şehir hastaneleri bulunuyordu. De Hell'e göre Astrahan'da o dönemde 146 sokak, 46 alan, 8 pazar, 1 halk bahçesi, 11'i ağaçtan 9'u topraktan yapılmış toplam 20 köprü, 37 kilise (kiliselerden ikisi katedral), ikisi taştan yapılmış 15 cami, 288'i taştan gerisi ağaçtan inşa edilmiş evler bulunmaktaydı³⁸.

Sears ise, şehrin düzensiz bir şekilde inşa edilmiş olduğunu, çamurlu ve iç içe geçmiş sokakları bulunduğunu, evlerin büyük çoğunluğunun ağaçtan, geri kalanın briket ve çamurdan yapıldığını, 150 civarında sokak, 8 pazar yeri, 50 meydan, 11 ağaç ve 9 toprak köprünün bulunduğunu belirtir³⁹.

6. Ulaşım

Şehirde atlı posta arabaları bulunmaktaydı. Bu arabalar sayesinde şehir içi ulaşım sağlanıyor ve uzak mesafeler arasında yolcu taşınıyordu. Şehirde toplam 20 köprü bulunmakla birlikte, köprülerin çoğu Volga'nın kollara ayrıldığı veya Volga'ya dökülen ara ırmaklar üzerinde olduğundan Volga üzerinden çoğunlukla kayıklarla geçiliyordu. Şehrin batı kesiminde yaşayan Kalmuklar ve Tatarlar doğu kesimine gidebilmek için nehirden karşıya geçmek zorundaydılar.

³⁴ İtalyan mimar Alexander Digbi; Büyük Katherine döneminde Astrahan'a gelmiş ve şehrin imarı için projeler yapmış, bentleri, köprüleri ve birçok yapıyı planlamıştır. Geniş bilgi için bkz: http://www.ast-poliplot.com/projects_a.htm

³⁵ Gamba, **age**, s.396

³⁶ Gamba, **age**, s.396

³⁷ Gamba, **age**, s.397

³⁸ De Hell, **age**, s.181

³⁹ Sears, **age**, s.249

Astrahan'dan Taganrog'a ya da Mozdok'a olan bütün yolculuklar Tatarların atlı arabalarıyla yapılıyordu. Bu yollar üzerinde hiçbir Şehir ve yerleŐim yeri yoktu. Gcebelerden başka kimseye rastlanmayan bu ıssız yollarda Tatarlar 6 at için 360 ruble almaktaydılar. İpek, pamuk ve diğer ürünler de bu bölgede Tatarların atlı arabaları ile taŐınıyordu⁴⁰. Yolculuklar eski çağdaki yolculuklara benziyor, su kaynakları ya da gller yakınında konaklanılıyor ve geceleri çadırlarda yatılıyor. Şehirde yaşayan az sayıdaki Hintlinin tamamına yakını taŐıma işinde çalışıyor ve düzenli olarak Şehir içinde küçük arabalarla yk ekiyorlardı⁴¹.

Ticaret mallarının taŐınmasında en önemli yol, Volga nehri ve kolları olduğundan su taŐımacılığında değişik büyüklükte gemi ve sandallar kullanılıyor. Bela, kayık, gemi gibi farklı büyüklükteki deniz araçlarıyla çevredeki yerleŐimlere yk ve yolcu taşınıyordu.

7. Tarım ve Hayvancılık

Astrahan çevresindeki kumlu topraklar üzerinde üzüm tarımı yapılıyordu. zmleri dondan korumak için bazı tedbirler alınıyordu. Astrahan'da ilk defa 1613 yılında Avusturyalı bir mahkm tarafından Şehrin "Yunan Mahallesi" denilen taraflarında üzüm yetiŐtirilmiŐti. zm tarımı buradan Chamakhie bölgesine kaydırılmıŐtı. YetiŐtirilen üzümlerin bir kısmı yaŐ olarak Petersburg Şehrine gnderilmekteydi⁴².

De Hell, birçok yerde olduğu gibi Rusların Astrahan'da da tarımsal üretimi yok ettiğini, Rusların sadece Şehirlerde yaşadığını bütün tarlaların Ermeni ve Tatarların elinde bulunduğunu belirtmektedir⁴³. Serapta'da tütün tarlalarında çalışan bütün iŐçiler Kalmuk'tu. Astrahan bölgesinin topraklarının bir bölümü tuzlarla kaplıydı. Bölgede çok sayıda tuz gölü bulunmaktaydı. Taban suyu seviyesinin yzeyeye yakın olduğu yerlerde, drenajı yetersiz olan düz sahalarda ve nehir tabanlarında kapilerite ile topraktaki tuzların yzeyeye çıkması, buharlaŐma ile toprak yüzeyinde kalması⁴⁴, toprağın tuzlanması ve verimin düŐmesi günümüzün de en önemli problemlerindendir.

Astrahan'da Tatarlar ve Kalmuklar hayvancılıkla uğraşıyorlardı. Bu hayvanların bir kısmı taŐıma işinde kullanılıyor (Foto 2). 1806 yılında yapılan bir sayıma göre hayvancılıkla uėraŐan Kalmukların 57.463 devesi, 231.106 atı, 157.562 sığırı ve 734.254 koyunları bulunmaktaydı⁴⁵. 1792 yaŐ anlaşmasından sonra, Rus mallarına zarar veren Tatarların, verdikleri zararın Osmanlı Devletince tazminat olarak ödendiği bir belgede, koyun fiyatı 1 ruble, sığır fiyatı 6-9 ruble, at fiyatları ise 15-25 ruble arasında deėiŐmektedir⁴⁶. Buradan bütün Kalmukların mal varlıkları toplamının 5-6 milyon ruble olduğu sonucu çıkar ki, Astrahan'daki balıkçılık gelirlerinin bu değerin çok üzerinde olduğu söylenebilir.

⁴⁰ Gamba, **age**, s.399

⁴¹ Gamba, **age**, s.404

⁴² Gamba, **age**, s.426

⁴³ De Hell, **age**, s.182

⁴⁴ Barış Mater, **Toprak Coğrafyası**, İstanbul, 1998, s.95-96

⁴⁵ Gamba, **age**, s.407

⁴⁶ Yağcı, Zübeyde Güneş; "XVIII Yüzyılın Sonlarında Kafkasya'da Meydana Gelen Sınır İhlalleri zerine Bir Belge Değerlendirmesi", **Bahkesir Üniv. Sosyal Bil. Der.** Sayı:6, 2001, s.96-98.

Foto 2. 19. Yüzyıl Sonlarında Devesiyle Taşımacılık Yapan Bir Astrahan'lı (1870).

8. Balıkçılık

Volga kıyılarında çok sayıda balık işletmesi bulunmaktaydı. Volga nehrinin beslediği balık türleri çok zengindi. Astrahan'daki balıkçıların avladıkları temel balıklar 3 grupta toplanmaktaydı. İlk grup kırmızı balık türleri olup, beluga, sevruga ve sturgeon'dır (mersin balığı). İkinci gruba beyaz balıklar denilmekte; alabalık, beluga, sterlet (çıga balığı), sazan, sudak ve silure bu türleri oluşturmaktaydı. Üçüncü grup ise; tchistia, kovaya ya da riba denilen küçük balıklardı⁴⁷.

Astrahan şehrinin zenginliğinin bir bölümünü balıkçılık oluşturmaktadır. Yunanlı Varvachi⁴⁸ Astrahan'da en fazla balıkçılık geliri elde eden kişiydi. Varvachi ile Rus Spisnikof ve ortakları balıkçılıktan yılda 500-900 bin ruble arasında para kazanıyorlardı. En önemli balık avlama bölgeleri Yussupof, Kourakin, Besborodko gibi zengin ailelerin elinde bulunuyordu. Tuzlanmış ve kurutulmuş balık bütün Rusya'ya sevdirilmişti. Astrahan bölgesinin havyarı bütün Avrupa'nın ihtiyacını karşılıyordu⁴⁹. Bu yüzden Astrahan bölgenin balık ve havyar merkezi konumunda olduğundan balıkçılık işiyle uğraşanların sayısı oldukça fazlaydı.

Bütün barajlar, kanallar ve göller de dâhil olmak üzere Gamba'ya göre balıkçılık sektöründe 8-10 bin kişi çalışmaktaydı. De Hell'e göre 1828 yılında balıkçılıkta 8.887 kişi çalışmakta ve toplam 3.219 gemi bu iş için kullanılmaktaydı⁵⁰. Sears ise balıkçılık işiyle uğraşanların sayısının bir sezonda 20-30 bin kişi arasında olduğunu belirtmektedir⁵¹.

⁴⁷ De Hell, *age*, s.199

⁴⁸ Astrahan'ın en zengin Balık İşletmecisi olan Ioannis Varvakis hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: <http://www2.egiklopedia.gr/blacksea/forms/filePage.aspx?lemmaId=11549>

⁴⁹ Gamba, *age*, s.426

⁵⁰ De Hell, *age*, s.200

⁵¹ Sears, *age*, s.249

Foto 3. Astrahan’da Balıkçılık Yapılan Kanallardan Biri (Varvartsiev Kanalı 1870).

Balıkçılıkla uğraşanların sayıları, seyahatnamelerde farklı olsa da Astrahan’da 10 binin üzerinde bir nüfusun, 3 binden fazla gemiyle balıkçılık yaptığı, şehrin nüfusunun önemli bir kısmının bu işte çalıştığı, Astrahan’ın bir balıkçılık merkezi olduğu ve birçok ailenin bu işten çok zengin oldukları söylenebilir. Volga üzerinde yapılan balıkçılık şehirdeki nüfusun devamını sağlayan en önemli beslenme etkenidir. Balıklar; tuzlanıp kurutulularak uzun süre muhafaza ediliyor ve bütün Rusya’ya tanıtıldığı için de rahatlıkla alıcı buluyordu. Astrahan’ın havyarı da bütün Avrupa ülkeleri tarafından tanınıyordu. Volga kıyıları boyunca balık tuzlayan ve kurutan devasa boyutta büyük işletmeler vardı⁵². Prens Kourakin’in çiftliğinde çok sayıda Kalmuk hizmetçi çalışıyor ve bol miktarda balık tutuyorlardı.

Günümüzde Astrahan çevresindeki akarsu ve havuzlarda bol miktarda balık tutulmaya ve havyar üretimine devam edilmektedir. Astrahan; balıkçılıkta 200 yıl önceki durumunu ve önemini günümüzde de halen korumaktadır.

9. Ticaret

Astrahan şehrinin diğer önemli gelir kaynaklarından biri de ticaretti. Büyük “İpek Yolu” üzerinde bulunan Astrahan, Asya’nın adeta bir deposu gibiydi. Şehir, Asya ve Avrupa arasında, Hazardaki Türkmenler, İran’ın kuzeydoğusu, Rusya’nın merkez şehirleri ile Karadeniz sahil ticaretinin kavşağı durumundaydı⁵³. Hindistan’ın baharatları ve diğer zenginlikleri önce Astrahan’a getiriliyordu. Astrahan özel konumu dolayısıyla aynen Doğu Akdeniz limanları gibi gelişmişti. Hindistan’ın zengin malları kervanlar yoluyla Hazar kıyılarına buradan deniz yoluyla Astrahan’a oradan da Azak denizine ya da nehirler yoluyla iç bölgelere ve Avrupa’ya ulaştırılıyordu.

Çar Pier (Petro), İran ile ticaretin önemini sezerek Astrahan’da büyük bir liman ve depolar kurmuştu. Bizzat kendisi 3-4 yıl bu şehirde kalarak ticaret gemileri ve onları korumak için savaş gemileri inşa ettirmiştir. Çünkü Çar, Buhara ve Semerkant gibi şehirlerin ticaret merkezi olduğunu ve buraların Tibet’le ve Hindistan’la ilişkilerinin olduğunu biliyordu⁵⁴.

⁵² Gamba, *age*, s.427

⁵³ De Hell, *age*, s.187

⁵⁴ Gamba, *age*, s.438

Astrahan’da yaşayan İranlılar ve Ermeniler, Mayıs-Temmuz arasında Buhara ve İran pazarlarına gidiyorlardı. Avrupa ve Rusya’nın iç bölgelerinde üretilen ürünleri buralarda satıyorlar, oradan aldıkları ürünlerle geri dönerek ticaret yapıyorlardı. Hive ve Buhara’dan Astrahan hattına doğru giden ticaret tamamen Tatarların elinde idi. Çünkü onlar buradaki Kırgızlardan ve Türkmenlerden korkmuyorlardı⁵⁵.

Astrahan’ın ticareti güneyde İran’la sınırlandığından Araplarla ve Hindistan’la direk ticareti bulunmuyordu⁵⁶. Ancak 19. yüzyılın başlarında Hacı Abdullah isimli bir Türk, Yunan Philipol ve Mezopotamyalı 2 Ermeni’den oluşan 4 kişilik bir tüccar grubu, yanlarında Şiraz tütününü, Hint malları ve Yemen kahveleri ile karışık bir gemi dolusu yükü 42 günde kervanlarla Enziliye⁵⁷, oradan da gemi ile Astrahan’a vardılar. Böylece bu yolla İran’ın ötesindeki (Arap Yarımadası) yerlerle de direk ticaret başlamış oldu⁵⁸. Rusya’nın Hazar Denizi güneyinde depoları ve konsoloslukları olmadığından dolayı, buradaki ticaretten çok fazla kazanç sağlayamıyordu⁵⁹.

Rusya; 1812 yılında kısa ipeği ve Mazanderan⁶⁰ pamuğunu çok pahalı satın alıyordu. Karşılığında Duca ödüyorlardı. Çünkü 1812-1813 yıllarında dışarıya altın çıkışı yasaklanmıştı⁶¹. İngiltere, pamuk, çarşaf, kumaş ve diğer ürünleri İran’ın kuzeyinden satın aldığı ve Pers körfezi üzerinden başka yollardan Avrupa’ya taşıdığı için, haksız rekabeti önlemek için Rus hükümeti İran tarafından getirilen ürünlere bazı yasaklamalar getirmişti⁶².

1813’de Rus-İran gerginliğinden yararlanan İngilizler⁶³, Rusya tarafından getirilen kumaş, hırdavat ve diğer malları İranlılara vermeye başladılar⁶⁴. Bu da Astrahan’ın ticaretini bir süre olumsuz etkiledi. De Hell’de 1812-1813 yıllarında uygulamaya konulan himayeci ticaret politikalarının Rusya ile ticareti bitirdiğini, Rusya’nın bu politikalarının İran, Türkiye ve Asya arasındaki geleneksel ticaret yollarını öldürdüğünü belirtmektedir⁶⁵.

Astrahan’daki İranlıların bir bölümü Rusların uygulamaya başladığı korumacı ekonomik politikalar yüzünden Hintliler gibi bu şehri terk etmişlerdir. İranlılara ait hanlar eskiden çok güzel ve bakımlı iken sonradan İranlılar ayrılmaya başlayınca hanlar bakımsız kalmış ve bozulmaya başlamıştır⁶⁶.

De Hell, Astrahan’daki el yapımı imalathanelerin de ticaretteki gerilemeyi yaşadığını belirttiğinden sonra bu işletmelerle ilgili bazı rakamlar vermektedir. 1838 yılında 52 tane el yapımına dayanan imalathane bulunduğunu, bunlardan birinin ipek, ikisinin pamuklu kıyafet, 22’sinin boyahane, 10’unun tabakhane, 2’sinin mum imalathanesi, 3’ünün sabunhane, 12’sinin kiremithane olduğunu, bunlardan başka bir donyağı işletmesi ve bir urgan hanenin bulunduğunu bu işletmelerde toplam 615 kişinin çalıştığını belirtir⁶⁷.

Sears’a göre şehirdeki imalathaneler önemsizdir ve orada çalışanların sayısı ancak 200-300 kişi civarındadır. Bu imalathanelerde sabun, ipek, pamuk, deri tabaklaması yapılmaktadır ve balıkçılık temel ticari metadır⁶⁸.

⁵⁵ De Hell, *age*, s.197

⁵⁶ Gamba, *age*, s.431

⁵⁷ Gamba’nın Enziliye dediği yer; Bandar-el Anzali olup, İran’ın kuzeyinde, Hazar Denizi güney kıyısında 150 bin nüfuslu önemli bir liman kentidir.

⁵⁸ Gamba, *age*, s.432

⁵⁹ Gamba, *age*, s.431

⁶⁰ Mazanderan; İran’ın kuzeyinde yer alan bir Hazar ili olup Gülistan, Semnan ve Tahran illeri ile komşudur.

⁶¹ Gamba, *age*, s.435

⁶² Gamba, *age*, s.436

⁶³ XIX. Yüzyılda Rus-İngiliz ticari ilişkileri için bakınız; Lobanov-Rostovsky A.; “Anglo-Russian Relations Throuh The Centuries”, *Russian Review*, Vol. 7, No.2, 1948, s.46

⁶⁴ Gamba, *age*, s.437

⁶⁵ De Hell, *age*, s.191

⁶⁶ De Hell, *age*, s.180

⁶⁷ De Hell, *age*, s.197

⁶⁸ Sears, *age*, s.249

Astrahan aynı zamanda Sibiry'a'dan getirilen demirlerin ihraç edildiği bir limandı. Kuzeyde çıkarılan demir, çeşitli yollar ve ırmaklar vasıtasıyla Astrahan'a getirilmekte ve burada gemilere yüklenerek başka memleketlere satılmaktaydı. Dolayısıyla XIX. Yüzyılda Astrahan şehri olmadan Rusya'nın güneyde ticareti düşünmesi mümkün görünmediği gibi, aynı durum İran'ın Rusya ile ticareti açısından da geçerli idi.

10. Dinler ve Mabetler

Astrahan'da yaşayan bütün Tatarlar, Sünni Müslüman'dı. Onların kendilerine ait büyük bir camileri vardı. Astrahan'daki Müslümanlar iki farklı mezhebe ayrılmıştı. Bunlar Şiiiler ve Sünnilerdi. Türkmenler, Türkler, bütün Tatarlar ve Kafkas halkları Sünni, İranlılar ise Şii'ydi. Astrahan'da Şii mezhebine inanan 4 bin kadar İranlı vardı⁶⁹. İranlıların tamamı Şii olduğundan onların ibadet ettikleri ayrı bir camileri bulunmaktaydı.

Şehirde ve yakın çevresinde yaşayan Kalmuklar Lamaizm dinine (Tibet Budizm'i) inanıyorlardı. Kalmuklar çok namuslu ve sakin insanlardı. Çok sayıda rahipleri vardı. 1818 yılında bunların rahip sayısı 1707 kişiydi. Neredeyse her 8-9 Kalmuktan birisi rahipti. Onların inancına göre öldükten sonra gömülmek yerine ölüleri dağların en yüksek yerlerine, uzak mesafelere bırakmak gerekiyordu. Çünkü onlar "biz hayatımız boyunca vahşi hayvanlar ve kuşlarla beslendik, öldükten sonra da bu hayvanlar bizim etlerimizle beslensinler"⁷⁰ diyorlardı.

Ruslar ve Yunanlılar arasında Raskolniks mezhebine inanan çok sayıda kişi vardı. Bu mezhebe inananlar; gereksiz zevkleri yasaklayarak ve yılın 230 günü perhiz yaparak zayıflıyorlar, çok katı kurallarla yaşıyorlardı⁷¹. Yunanlıların büyük bir kiliseleri ve Almanların Katolik kiliseleri vardı⁷².

Astrahan'da toplam 700 kadar Katolik mezhebine bağlı kişi vardı. Bunların 600'ünün Ermeni, geriye kalanının Polonyalı, Alman ve İtalyan olduğu tahmin ediliyor. Onların kiliseleri bir manastıra bağlıydı. Ermeniler bir piskoposlukun yönetimi altında idiler ve 2 kiliseleri mevcuttu⁷³. Kiliseler genellikle Yunan üslubu ile inşa edilmişti⁷⁴. Şehirdeki Ermeni ve Rumlara ait Piskoposluk merkezinin bulunduğu Henderson tarafından da doğrulanmaktadır⁷⁵. Lutherienlerin de şehirde küçük bir tapınakları vardı.

Astrahan'da Henderson'un dikkatini çeken önemli olaylardan biri İncilin Farsça ve Türkçeye çevrilmesidir. Bu bölgede misyonerlerin çalışmaları sonucunda 100 binden fazla İncil dağıtılmıştır⁷⁶. Bu İnciller daha ziyade Tatarlar ve İranlılara dağıtılıyordu. Tatarlardan sonra Astrahan ve Rusya'nın güneyinde yaygın olarak yaşayan Farisilere (İranlılar) yönelik misyonerlik faaliyetleri başlamıştı. Bu faaliyetler sarasında İncil'in Farsçası için Henry Martin'in Farsça versiyonu kullanılmıştır⁷⁷.

Hıristiyanlık, özelde ise Ortodoks Hıristiyanlık, Çarlık Rusya'sının temel ideolojilerinden biri olmuştu. IV. İvan'dan II. Katerina'ya kadar katı Hıristiyanlaştırma politikaları uygulanırken, Katerina döneminde diğer dinlere karşı Rusya'da daha hoşgörülü bir tutum takınılmıştı⁷⁸.

Londra İncil Topluluğuna bağlı 3 aile Astrahan'a gelerek yerleşmiş ve Georgiesk kaplıcası yakınında ev satın almışlardı. Çok serbest şekilde hareket ederek, Buharalıları, Kalmukları ve Tatarları

⁶⁹ Gamba, *age*, s.421

⁷⁰ Gamba, *age*, s.421

⁷¹ Gamba, *age*, s.416

⁷² Gamba, *age*, s.415

⁷³ Gamba, *age*, s.419

⁷⁴ De Hell, *age*, s.181

⁷⁵ Henderson, *age*, s.249

⁷⁶ Henderson, *age*, s.427

⁷⁷ Henderson, *age*, s.428-430

⁷⁸ Khodarkovsky Michael; "Not By A Word Alone: Missionary policies and Religious Conversion in Early Modern Russia", *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 38, No.2, 1986, s.267-269.

Hıristiyanlığa döndürmek için İncili onların diline çevirerek bedava dağıtıyorlardı. Fakat İnciller fazla okunmadığı gibi onları dağıtan 3 İngiliz aile Kabardalılar⁷⁹ tarafından sık sık rahatsız ediliyor ve soyuluyorlardı⁸⁰.

Astrahan'daki İskoç misyonu, faaliyetlerine 1815 yılında başlamış, burası İncil çalışmaları için önemli bir merkez haline gelmiş, misyonun kütüphane ve mobilyaları Petersburg'tan özel getirilmiştir. Dickson ailesi ve özellikle Mitchell ailelerinin misyonerlik işini organize ettiği söylenebilir. Köylerde yaşayan Tatarlar ve buraya ticaret yapmak için gelen İranlılar üzerinde misyonerlik çalışmalarına ağırlık veriliyor. Tatarlar inançlarında çok katı oldukları için misyonerleri tersliyorlar. İranlılar üzerindeki misyonerlik çalışmaları daha başarılı oluyor. Hatta İranlı soylu Aleksandr Kazam-Bek'in⁸¹ Hıristiyanlığı kabul ettiği belirtiliyor⁸².

Şehirde yaşayan az sayıdaki Hindu, Zoroastre'nin⁸³ müritleriydi. Kendilerine ait çitle çevrilmiş arazileri içinde küçük bir tapınakları vardı⁸⁴. De Hell, şehirde eskiden çok sayıda Hintli bulunduğunu fakat 1840 tan sonra dini işleri nedeniyle kalan rahipler dışında şehirde fazla Hintlinin kalmadığını; şehre geldiği sırada Hintli rahiplerin bulunduğunu, bunların yaptıkları dini ayinlerin İstanbul'daki dervişlerinkine çok benzediğini söylemektedir⁸⁵.

11. Şehir Hastaneleri

Astrahan'da bulunan hastanelerden sadece Gamba bahsetmektedir. Bu seyyah şehirde iki tane hastane olduğunu, birisinin deniz hastanesi adını taşıdığını söyler. Astrahan'da bulunan şehir hastanesi çok havadar bir yerdedir. Bahçeleri ve avlusu geniş, odaları iyi döşenmiştir. Hasta sayısı çok azdır. Akıl hastaları bölümü, 7 yataklı olup burada yatanların tamamı melankoli (kara sevdâ) hastalarıdır.

Deniz hastanesi daha güzel düzenlenmiştir. En sık rastlanan hastalık türü cinsel yolla bulaşan zührevi hastalıklardır⁸⁶. Hastanelerin doktor ve personel sayılarıyla ilgili ise, seyahatnamelerin hiç birinde bilgi verilmemektedir.

12. Tersane ve Gemiler

Amirallik binası ve yanındaki gemi şantiyeleri çok geniştir. Ancak buradaki bütün donanma yapımı birkaç gölet ve havuzda toplanmıştı. Hazar denizi üzerinde savaştıkları önemli düşmanı olmayan Ruslar buradaki materyalleri kısıtlama yoluna gitmişlerdi. Bir hangarda bizzat Çar Büyük Pier tarafından inşa edilen iki kayık vardı. Çar; kayıkların yelken ve halatlarını dahi kendi eliyle yapmış ve bunlar iyi durumdaydı⁸⁷.

Hazar denizinde buharlı gemilerin çıkması ile taşımacılık daha avantajlı olmuştur. Gidilecek yerlere daha hızlı şekilde ve kısa sürede varılıyordu. Ayrıca özellikle soğuk kış mevsimlerinde kayık ve gemilerde meydana gelen personel kayıpları da böylece azalmıştı.

⁷⁹ Astrahan'ın 450 km. güneybatısında bulunan Kabarday-Balkar Özerk Cumhuriyeti halkıdır.

⁸⁰ Gamba, **age**, s.420

⁸¹ İskoç Misyonerler ve Kazam-Beg için Bakınız; Bivar A. D. H.; "The Portraits and Career Of Muhammed Ali, Son Of Kazam-Beg: Scottish Missionaries and Russian Orientalism, **Bulletin Of The School Of The Oriental and African Studies**, University Of London, Vol. 57, No. 2, 1994, s. 283-302.

⁸² Henderson, **age**, s.430-431

⁸³ Zerdüşlük, 3500 yıl önce İran'da kurulan ve o çevrede yayılan eski bir dindir.

⁸⁴ Gamba, **age**, s. 421

⁸⁵ De Hell, **age**, s.179

⁸⁶ Gamba, **age**, s.424

⁸⁷ Gamba, **age**, s.425

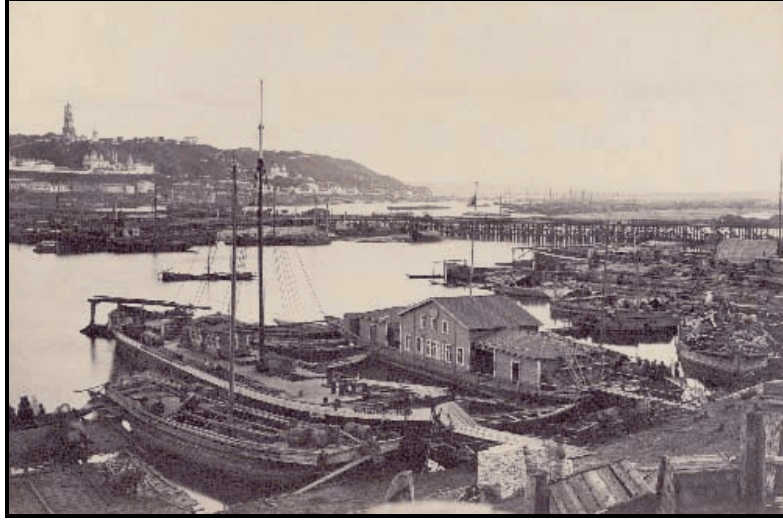

Foto 4. 19 Yüzyıl Sonlarında Astrahan’da Taşımacılık Yapan Deniz Araçları (1870).

Astrahan’a getirilen yükler taşınmak için küçük parçalara ayrılıyordu. Küçük yükler Bela (beyaz) adı verilen sandallarla taşınıyordu. Bu sandallara Bela denmesinin nedeni katranla sıvanmadan kullanılmaları idi. Volga üzerinde bir başka kayık türü buğday taşıyan kayıklardı. Bunlar belalarla aynı uzunlukta olmalarına karşın yükseklikleri yükünden dolayı daha fazla idi. Volga üzerinde kömür ve demir taşıyan daha büyük gemiler de vardı. Bütün gemilerin üzerinde şehir isimleri bulunuyordu. Her gemi adını taşıyan şehre gidip geliyordu⁸⁸. Volga üzerinde tüccarların ismini taşıyan gemilerde bulunuyordu. Bunlar daha hızlı hareket eden gemilerdi. Uzunlukları 6-12 saganne * arasında değişmekteydi. Tek direkli ve çok yelkenli bu gemilerin genellikle 8-10 personeli bulunmakla birlikte, suların yükseldiği dönemlerde personel sayısı 40 kişiye kadar çıkmaktaydı⁸⁹.

De Hell’de Volga-Astrahan hattında farklı model ve tipte gemilerin çalıştığını belirtmektedir⁹⁰ (Foto 4). Sears, seyahatnamesinde bu gemileri ve Astrahan şehrini (Şekil 2) tasvir etmektedir. Sears, ayrıca Astrahan limanının kumla dolduğunu, bu yüzden derinliğin sadece 6 feet ** olduğunu, büyük gemilerin bu nedenle mallarını Hazar Denizi yakasında bırakmak zorunda kaldıklarını, 1846 yılından itibaren 3 tane demirden yapılmış buharlı geminin çalışmaya başladığını belirtiyor⁹¹. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Volga üzerinde turizm amaçlı seyahatler gelişmeye ve gemi modelleri de giderek değişmeye başlamıştır⁹².

⁸⁸ Gamba, **age**, s.434

* 1 Saganne; 6 adım, 6 karıştır.

⁸⁹ Gamba, **age**, s.434

⁹⁰ De Hell, **age**, s.197

** 1 Feet; 30,48 cm.dir

⁹¹ Sears, **age**, s.249-250

⁹² Ely Cristopher; “The Origins Of Russian Scenery: Volga River Tourism and Russian Landscape Aesthetics, **Slavic Review**, Vol.62, No.4, s.666-682.

Şekil 2. Sears'a Göre Gemiler ve Astrahan Şehrinin Denizden Görünümü (s.250'den)

13. Sosyal ve Kültürel Hayat

Her mahallenin gelenek ve adetleri arasında farklar vardı. Tatarların mahallesinde Ağa Mehmet'in evi Asya ve Avrupa'nın bütün zenginliğini adeta bünyesinde taşımaktaydı. Evde; mermerlerle kaplı odalar, geniş salonlar, fresklerle süslü tavanlar, kristal avizeler, yerlerde İran halıları, Osmanlı sofra ve yemek takımları, büyük şamdanlar, Çin porselenleri bulunmaktaydı⁹³.

Şehirdeki Ruslar, Fransız kültürünün yoğun şekilde etkisinde kaldıklarından George Sand, Musset, Aleksandr Dumas gibi isimlerin eserleri Ruslar arasında çok yaygındı ve elit kesim çok iyi Fransızca konuşuyordu⁹⁴.

Paskalya bayramı gibi büyük kutlama günlerinde arabalar sayesinde çok sayıda kişi bir araya gelip toplanabiliyordu. Özellikle Rus kadınları altın nakışlı kumaş elbiseler giyerek, kollarına, boyunlarına, inci elmas gibi değerli taşlardan takılar takarak zenginliklerini gösteriyorlardı⁹⁵. Ruslar geleneklerine çok bağlıydılar. Çoğu Rus, Raskolniks mezhebine inandığından sigara içmekten bile çekiniyor ve birçok yeniliği reddediyordu. Hintliler genellikle Multan ve Lahor'dan⁹⁶ buraya gelmişlerdi. Hepsi de 20-25 yaşlarında genç insanlardı. Onlar çalışmak için geldiklerinden hanımlarını Hindistan'da bırakmışlardı. Bunlar esmer renkli, yumuşak huylu, çiçek ve para tutkusu fazla olan insanlardı. Hintliler, iki tekerlekli arabaları ile yük ve yolcu taşıyarak para kazanıyorlardı.

Volga kıyısındaki bir balık işletmesinde Palas ve Guldenstad'ın eserlerinin de yer aldığı mersinbalığı, sazan, somon, istiridyeye ve bütün Avrupa'da üretilen deniz ürünleri ile Hazar denizi üzerindeki adalarda avlanan fok ve denizaslanlarını gösteren 2.500 kadar kitap bulunmaktaydı.⁹⁷

Astrahan şehrinin en önemli sorunlarından biri içmek için temiz su bulmaktı⁹⁸. Şehrin yükseltisinin deniz seviyesinde ve çoğu yerde tuzluluğun fazla olması, ayrıca 3700 km uzunluğundaki Volga nehrinin geçtiği son yerleşmenin Astrahan olması burada temiz su sorununu ortaya çıkarıyordu. Su ihtiyacı açılan kuyulardan ve nehirden karşılanıyordu.

⁹³ Gamba, *age*, s.397

⁹⁴ De Hell, *age*, s.184

⁹⁵ Gamba, *age*, s.399

⁹⁶ Lahor ve Multan, Pakistan'ın doğusunda, Hindistan sınırına yakın şehirdir.

⁹⁷ Gamba, *age*, s.427

⁹⁸ Sears, *age*, s.250

De Hell, Rusya'da köleliğin çok yaygın olduğunu, sadece kırsal bölgede değil şehirlerdeki zengin konaklarında bunun görülebileceğini belirtmektedir⁹⁹. Gamba'nın şehirde rastladığı ve bir Rus kadının hizmetinde bulunan genç bir Fransız köle de, De Hell'in bu gözlemini doğrulamaktadır.

Sears, şehir merkezinde bir sivil mahkeme, Ortodoks teoloji merkezi, 20'nin üzerinde üst ve orta düzey okul, buralarda çalışan bine yakın ilim adamı, bir botanik bahçesi bulunduğunu¹⁰⁰, De Hell'de bunlardan başka Astrahan'da bir tiyatro gördüğünü fakat bunu çok beğenmediğini söyler¹⁰¹.

Şehrin üst bölümünde (muhtemelen kuzey bölümü), artezyen kuyusu açmak için yapılan bir sondaj çalışmasında 166 yardlık¹⁰² derinlikte su yerine hidrojen gazı çıktığı ve bu gazın hiç sönmeden 3 hafta boyunca büyük bir parlaklıkta yandığı görülmüştü¹⁰³. Astrahan bölgesi günümüzde de Rusya'nın en önemli doğal gaz üretim merkezlerindedir ve halen güney Rusya'nın doğal gaz ihtiyacının % 90'ı bu şehirde açılan kuyulardan karşılanmaktadır.

Sonuç

XIX. yüzyılın başlarında bazı batılı seyyahların gördüklerini ve izlenimlerini kaleme aldıkları seyahatnamelerin ışığında Astrahan'ın 45-50 bin nüfuslu bir şehir olduğu ortaya çıkmaktadır. Şehir nüfusunu ağırlıklı olarak Ruslar, Kalmuklar, Tatarlar, İranlılar ve Ermeniler oluşturmaktadır. Astrahan'da tek bir millet değil, değişik milletlerden oluşan bir nüfus mozağinin olduğu görülür. Şehir halkının başlıca geçim kaynağı; ticaret, balıkçılık ve hayvancılıktır. Rusya ile İran, Hindistan, Çin gibi ülkeler arasında yapılan ticaretin kavşak noktasında bulunan Astrahan; pamuk, tekstil, baharat, demir, kömür, balık, havyar, at, sığır ticaretindeki önemini korumuştur.

Astrahan'ın yazın sıcak ve kurak, kışın ise soğuk bir iklimi vardır. İçme suyu, sivrisinek gibi sorunları olan şehirde ölüm oranları o döneme göre düşüktür. Şehir, Volga nehrinin kenarında kurulduğundan çok sayıda köprüsü, eski ve yeni semtleri, düzgün sokakları, pazarları, bahçeleri, farklı dini mabetleri vardır. Briket, çamur ve ağaçtan yapılmış evleri bulunmaktadır. Şehirde, üzüm, tütün gibi tarım ürünlerinin yetiştirildiği ancak topraklarının bir bölümünün tuzlanmadan dolayı verimsizleşmiş olduğu, bu nedenle tarımın fazla yapılamadığı söylenebilir.

Çeşitli halklar ve dinlerin birlikte bulunduğu Astrahan, özellikle Hıristiyanlığın çeşitli mezheplerine mensup Avrupalı misyonerler tarafından uygulama alanı olarak seçilmiş ve Müslüman topluluklardan olan Kalmuk, Tatar ve İranlılar üzerinde yoğun misyonerlik faaliyetlerine girişilmiştir. Bütün bu faaliyetlere rağmen Astrahan'ı oluşturan halklar birlik içerisinde yaşamayı başarmışlardır.

Balıkçılık halkın en fazla uğraştığı çalışma alanıdır. Barajlar, göller ve kanallarda beyaz balık, kırmızı balık ve küçük balık türleri yetiştirilmekte, havyar üretimi yapılmakta, tuzlanmış ve kurutulmuş balık ile havyar, Rusya'ya ve bütün Avrupa'ya satılarak önemli gelir elde edilmektedir.

Kütüphane, tiyatro, okul, hastane gibi sosyal donatılara sahip olan şehirde ticaret ve balıkçılıktan dolayı büyük gelirler elde edilmesi, elit bir tabaka ve yeni zenginler ortaya çıkarmıştır. Gelir kaynaklarının fazlalığı Astrahan'ı hep canlı tutmuş ve şehir çeşitli halklar ve kültürlerden oluştuğundan doğu ve batı kültürünü bünyesinde yoğun olarak barış içerisinde önemini sürdürmeye devam etmiştir.

⁹⁹ De Hell, *age*, s.184-185

¹⁰⁰ Sears, *age*, s.249

¹⁰¹ De Hell, *age*, s.185

¹⁰² İngiliz ölçü birimi olan Yard; 0.9144 metredir. 166 yard, 151,79 metreye denk gelmektedir.

¹⁰³ De Hell, s.181

Kaynaklar

- ARAT, R. Rahmeti, “Astarhan”, **İA**, C. I, MEB. Basımevi, İstanbul 1940, s. 680-682.
- BİROT, Paul, **Les Regions Naturelles Du Globe**, Mason et C., Paris 1970.
- BİVAR A. D. H, “The Portraits and Career Of Muhammed Ali, Son Of Kazam-Beg: Scottish Missionaries and Russian Orientalism, **Bulletin Of The School Of The Oriental and African Studies**, University Of London, Vol. 57, No. 2, 1994s. 283-302.
- COPAL Surendra, “A Brief Note On Business Organisation of Indian Merchant sin Russia In The 17th Century”, **Journal Of The Economic and Social History Of The Orient**, Vol. 29, No.2, 1996 s.205-212.
- De Hell, Xavier Hommaire, **Travels In The Steppes Of The Caspian Sea, The Crimea, The Caucasus**, London 1847.
- ELY Cristopher; “The Origins Of Russian Scenery: Volga River Tourism and Russian Landscape Aesthetics, **Slavic Review**, Vol.62, No.4, 2003, s.666-682.
- EROL, Oğuz, **Genel Klimatoloji**, Gazi Büro Kitabevi, Ankara 1993.
- GAMBA, Chevalier, **Voyage Dans La Russie Meridional**, Paris 1826.
- GÜNER İbrahim-Ertürk Mustafa, **Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası**, Nobel Yayınları, Ankara 2005.
- HENDERSON, Ebenezer, **Biblical Researches And Travels In Russia Including A Tour In Crimea and The Passage Of Caucasus**, London 1826.
- KHODARKOVSKY Michael, “Not By A Word Alone: Missionary policies and Religious Conversion in Early Modern Russia”, **Comparative Studies in Society and History**, Vol. 38, No.2, 1986, s. 267-293.
- KURAT, Akdes Nimet, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri Tarihi**, 2. Baskı, Murat Yayınları, Ankara 1992, s. 274.
- KURAT, Akdes Nimet, **Türkiye ve İdil Boyu**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1966.
- LEVİ Scott, “İndia, Russia and Eighteenth Century Transformation Of The Central Asian Caravan Trade”, **Journal Of The Economic and Social History Of The Orient**, Vol. 42, No. 4, 1999, s. 519-548.
- Lobanov-Rostovsky A., “Anglo-Russian Relations Throuh The Centuries”, **Russian Review**, Vol. 7, No.2, 1948, s.41-52.
- MATER, Barış, **Toprak Coğrafyası**, Çantay Kitabevi, İstanbul 1998.
- MOON David, “Peasant Migration and Settelement Of Russia’s Frontiers 1550-1897, **The Historical Journal**, Vol.4, 1997 s. 859-893.
- ÖZEY, Ramazan, **Dünya ve Ülkeler Coğrafyası**, Aktif Yayınevi, İstanbul 2001.
- SARAY, Mehmet, “Astarhan Hanlığı”, **TDVİA**, C.III, İstanbul 1991, s. 505.
- SEARS; Robert, **An Illustrated Description Of Russian Empire**, New York 1855.
- Yağcı, Zübeyde Güneş, “XVIII Yüzyılın Sonlarında Kafkasya’da Meydana Gelen Sınır İhlalleri Üzerine Bir Belge Değerlendirmesi”, **Balıkesir Üniv. Sosyal Bil. Der.** Sayı:6, 2001, s.88-104.
- ZAITSEV, İlya V., “Astrahan Hanlığı”, Çev. Zharmukhamed Zardukhan, **Türkler**, C. VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 460-465.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Ebenezer_Henderson (Erişim Tarihi: 12.07.2008)
- <http://www2.egiklopedia.gr/blacksea/forms/filePage.aspx?lemmaId=11549> (Erişim Tarihi: 10.07.2008)
- http://www.ast-poliglot.com/projects_a.htm (Erişim Tarihi: 10.07.2008)
- <http://www.nlr.ru/eng/exib/Volga/3.html> (Erişim Tarihi: 15.07.2008)